

Espais i activitats de pastura transfronterera catalana

Un dels àmbits on els Pirineus són un conjunt funcional, que no és separat per fronteres administratives, és en el de les zones de pastura i altres activitats relacionades amb la ramaderia.

En aquest sentit, a tot el Pirineu hi ha bastants casos d'espais relacionats amb les activitats de pastura que són utilitzats per gent i animals d'ambdós costats de la frontera, sense tenir en compte una artificial línia limítrofa.

Estem davant una realitat de la qual moltes vegades no som conscients i que té i ha tingut una gran importància històrica i econòmica.

En el repàs que faré dels casos d'espais i activitats de pastura transfronterers, no deixarem d'entrar en part en el món dels *Lies i passeries*, un aspecte de la realitat pirinenca molt potent que va més enllà de l'àmbit territorial català, molt present a tots els Pirineus centrals i atlàntics, i que mereixeria pel seu abast força més que una simple aportació a les Trobades Culturals Pirinenques.

El treball que presento se centra molt especialment en el casos ripollesos, l'àmbit territorial que conec amb un cert detall, i encara que esmentaré els casos cerdans, lleidatans i de la Vall d'Aran, no entraré en detalls.

El que sí que és possible és que les conclusions a què arribo tinguin també aplicació, en alguns punts, a les altres parts del Pirineu, i àhduc del territori català.

El drets i propietats de Molló a Rotjà

Al Ripollès tenim una tradicional i bastant divulgada festa ramadera amb la tria del mulats d'Espinavell (cada 13 d'octubre), en què es posa punt i final a l'estiu que han passat a Rotjà (municipi de Pi de Conflent) els ramats de vaques, d'eugues i de pollins de Molló.

A final de juny, per Sant Joan, seguint la tradició ramadera muntanyenca, els ramaders de Molló fan la transhumància del bestiar

Antoni Llagostera i Fernàndez, historiador i periodista, president del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

Florenci Crivillé i Estragués, conservador del Museu Etnogràfic de Ripoll

equí i boví, des del nucli de Molló fins a la muntanya de Rotjà, a la comarca del Conflent, on aquests conserven drets de pastura i on tres famílies de Molló tenien propietats.

Les famílies Pastoret (de can Pastoret), Pastoret (de can Querol) i Buxeda (de Canilla), totes tres de Molló, eren propietàries fins al 1967-1968 d'unes 2.000 hectàrees de pastura de la vall de Rotjà, al municipi francès de Pi. Ara tenen dret perpetu de pastura, amb la propietat d'una hectàrea simbòlica cadascuna. El dret de pastura de Rotjà és gestionat per l'Agrupament Pastoral de Pi i Rotjà.

A vegades, en parlar de la qüestió, s'esmenta que els drets de pastura de Molló a Rotjà foren reconeguts per les actes del Tractat dels Pirineus (1659). En parlarem més endavant, ja que el tema no és pas fàcil; avanço solament que el tractat no en parla.

El Campmagre

En el cas del Ripollès tenim un altre exemple clar d'aquest tipus d'espais de pastura que no fan cas de les fronteres. És l'espai del Campmagre, que administrativament pertany, en la seva major part, al terme municipal de Mentet (el Conflent), però que tradicionalment era ocupat per ramats de l'Empordà i que, sense cap dubte, forma part del món ramader ripollès, veí d'Ull de Ter, o les zones de pastura franceses de Prats de Molló, de les quals també parlaré.

El Campmagre és una gran planura (dins del que pot ser considerat pla a l'alta muntanya), que té uns 4 quilòmetres de llargada i 400 metres d'amplada mitjana, que va des de la Portella de Mentet fins a la collada de la Mort de l'Escolà, la Portella de Rotjà i Roca Colom. És un formidable espai, un paisatge enlluernador.

Fita fronterera 513, a la portella de Mentet.

Sobre la grafia del Campmagre hi ha moltes variants: uns escriuen *Camp Magre*, altres *can Magre*, *Calmagra* o *Camp Agre*. També hem vist *Calm Agre* o *Calm Magre*. Rodríguez Tretón parla de *Campus Magnus*. El *Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord*, de l'Institut d'Estudis Catalans indica, i fixa, a Mentet, "Campmagre, pla de". El *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* de 1896 explica així l'espai: "[...] arribarem á la collada de la Portella seguint la frontera en territori francès. Allí comença un enlayrat pla de més de dugues hores de llarch, el més extens potser que's troba en tot el Pirineu: és l'anomenat pla de

Campmagre. Y tant magre com és! Llarch, desert, y ab una herba qu'ab prou feynes s'ai-xeca dos dits de terra, ofegada per les boyres, rostida per les glaçades y recremada á ratos perduts per un sol qu'estavella."

El 1906, el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, definia així el pla de Campmagre:

“El pla de Camp Magre, que s’extén al dessota [de Roca Colom] en una tirada d’unes dues hores, formant un seguit de rasos ondulats, recoberts d’herbatge, aont hi pasturen a l’istiu molts mils de caps de bestiar de tota lley, vaques, vedells, eugues y ovelles. S’extén de ponent a llevant desde La Portella de Morens a la Rima y pic de Rojà, torcent dret al nord fins a l’arrodonit cim de Pomarola.”

Tal era el renom i la importància de la zona de pastura de Campmagre que quan es concedeix el 8 de desembre de 1118 el mercat setmanal de Camprodon, concedit pel comte Ramon Berenguer III el Gran, es prohibia que se celebrés cap més mercat des del coll d’Ares fins al coll de Pòrtoles, i des de coll Pendís (*Pendedici*) fins al pla de Campmagre.

El testimoni de Bosch de la Trinxeria

Sobre l’aprofitament ramader estiuenc del Campmagre per part dels ramats catalans en tenim un testimoni de Carles Bosch de la Trinxeria (1831-1897), qui en el seu llibre *Recorts d’un excursionista* (1887) insereix un capítol dedicat a «Excursions y casseras en los alts Pirineus catalans», en el qual narra la seva trobada al Campmagre amb un gegantesc ramat empordanès, d’uns setze mil caps de bestiar, manat per vint pastors i quinze gossos.

Arribats al pla de Campmagre, explica Bosch de la Trinxeria:

“Mr. Mase, lo Doctor, don Joseph y jo seguirem la carena de la frontera cap al plá de Can Magre (altitud 2.400 m.), entre Espanya y Fransa. Nos toparem ab un remat de bestiar de llana, de 16.000 caps. Quan desde l’Ampurdá y’l plá de Gerona un se mira la serra dels Pirineus desde Costabona fins á Puigmal, ningú diria que al cim d’aquellas montanyas que semblan tant peladas y escabrosas, se trovesen verdaderas planuras de llarga extensió y cobertas de bona herba com lo plá de Can Magre y Pla Guillém, etcétera. Al estiu tot verdeja. Eixos terrenos situats á l’extrem-frontera, perteneixen als comuns de Pi y de Mantet, los quals exigeixen per dret de pastura, desde 15 de Juny á 15 de Setembre, 50 céntims per cap de bestiar de llana.

Los propietaris del baix y alt Ampurdá, reuneixen sos remats, y lo 15 de Juny van á montanya. Lo 15 de Setembre lo bestiar baixa de montanya gras, valguent algunas pessetas més de lo que valia.

Lo remat de 16.000 caps que trobarem, era guardat per 20 pastors y 15 cans. Tenian sa jassa al fons del plá; nos hi dirigirem. La jassa consisteix en un circol rodejat de barracas, una per cada pastor. Acorralan lo bestiar al mitj durant la nit, los cans, fan centinella tot l’entorn, y lo llop no hi pot res. Hi ha un orde admirable. Los pastors tenen son cap, lo majoral, al qual tots obeheixen. Portan jech de pell, cinta, sarró y botins de pell, barretina vermella, y esclops ferrats de claus puntaguts. Sos cans son verdaders cans de remat dels alts Pirineus; cada hú d’ells es tan ó més gros que un llop; además que portan un ample collar erissat de claus de punta enfora.

Quin espectacle més imponent lo veurer sortir lo remat de la jassa, ab la fressa de sas esquellas, flanquejat per pastors y gossos.”

De la dependència de Prats de Molló dels ramats empordanesos

Tenim altres testimonis que ens ajuden a copsar la influència de la frontera en els aprofitaments d'herbes durant l'estiu.

Ramon Sala, de la Universitat de Perpinyà, en un article titulat "La transhumància a Prats de Molló (segles XVII i XVIII)" explica el següent sobre les pastures de Prats de Molló:

"Se subratlla, així, la transhumància dels homes i del bestiar. Es tracta d'una transhumància inversa a la dels muntanyencs que adquireixen al pla pasturatges d'hivern. Les fonts defineixen les terres baixes y calentes: d'una banda, el Rosselló; d'altra banda, la Garrotxa, l'Empordà i el Ripollès. Fent estiuajar i fins i tot atardorar el bestiar a les pastures de Prats, aquestes comarques practiquen la transhumància directa [...]."

I afegeix l'historiador nord-català:

"Paradoxalment, la nova frontera (la del Tractat dels Pirineus de 1659), a nivell de la transhumància, afluixa els lligams entre Prats de Molló i la vall del Tec del Vallespir al mar i enforteix les relacions entre pastures d'estiu "franceses" i pastures d'hivern "espanyoles", a saber, les valls de la Muga i del Fluvià. El 1710, un 60% de la gallorsa és originària del Principat, i un 30% del Rosselló. A les acaballes del segle XVII es nota una represa de la transhumància del bestiar gros (1697, 326 vaques; 1698, 596 vaques; 1699, 782 vaques; 1700, 889 vaques). Els orígens geogràfics són desconeguts, però sembla que Catalunya sigui el lloc principal de proveïment. En el decurs del segle XVIII la vila de Prats de Molló ven "el superfluo de las herbas" a un arrendador, el qual recluta el bestiar gros a la fira d'Olot."

El ramal nord del camí ramader de Marina, un camí transfronterer

La inexistència o l'oblit de la frontera també la trobem en un tema crucial i relacionat amb la ramaderia transhumant, els dels camins ramaders.

Els ramats catalans de l'Empordà anaven a passar l'estiu al costat francès (el Campmagre de Mentet, al Conflent, o a Prats de Molló, al Vallespir) utilitzant el que es diu ramal nord del camí ramader de Marina o de l'Empordà. Un ramal del camí que no conjuga amb l'existència de la nova frontera de 1659.

Per anar des del Campmagre fins a les planures de l'Empordà l'itinerari del ramal seria Pleta de Callau (espai del Campmagre entre la Portella de Concrós i Portella de Rotjà), "Llano de Campmagre", coll del Pal, coll de Siern i, sempre per la frontera amb França, coll de Pregon, coll d'Ares, coll de Vernardell, coll de Malrem... .

Però si el camí fins a aquest punt ressegueix la línia fronterera, cal prestar atenció que el ramal principal nord del camí ramader de Marina o de l'Empordà, a partir del coll de Malrem, passa per darrere del Comanegra, fins al coll de les Falgueres (Albanyà, Alt Empordà), en territori totalment francès.

No estem parlant d'un camí qualsevol o local. El camí ramader de Marina és un dels més importants de Catalunya i connecta l'Alt i el Baix Empordà i la Selva amb les zones altes de pastura del Ripollès.

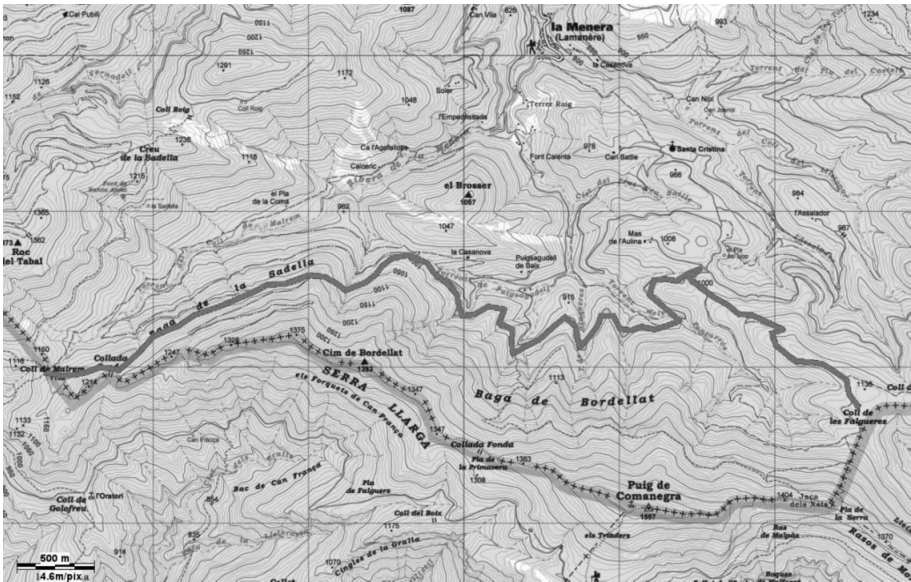
La via ramadera dita de Marina, que comunica l'Alt Ripollès amb l'Empordà, tenia dos

ramals, un que baixava per la vall de Bac, un cop superat el gual de can Beia, en el riu Ter; i un segon, molt curiós per a l'Alta Garrotxa i el Vallespir, que malgrat els canvis polítics de 1659 va conservar la seva traça secular, sense fer cas dels tractats fronterers.

Explica Montserrat Freixa (a *Annals 2000-01* del CECR – IBIX 2. set. 2002) sobre el ramal nord, en el seu tram de coll de Malrem a coll de les Falgueres:

“El segon dia el camí ramader surt del coll de Malrem i, passant per petits caminets (que passen sota el Comanegra pel vessant francès) entre els faigs i alguns trams de pista de desemboscar de la baga de Sadella, va a parar al mas de l’Aulina, on ja trobem la pista forestal que seguiran un curt tros pel caminet marcat que els durà al coll de les Falgueres, des d’on s’encaminaran per can Pòlit fins a cal Morató, on s’enllaça amb la pista forestal. En aquesta casa, que a l’igual que can Pòlit està deshabitada, pararan per dinar i seguiran l’esmentada pista fins que s’abasta la dreuera que, baixant pel torrent de Ribelles, ens porta al collet de Sant Julià de Ribelles.”

La baga de Sadella i el mas de l’Aulina són al municipi de la Menera. El coll de les Falgueres (1.189 m) separa el Vallespir (vall de la Menera) de les darreres mostres d’una Alta Garrotxa (riera de Sant Aniol i Sant Julià de Ribelles), entre el pla de la Muga i la serra de Monars. Tant can Pòlit com cal Morató estan situats al municipi d’Albanyà (l’Alt Empordà). Un camí ramader, doncs, per sobre les fronteres actuals.

Camí ramader. Ramal nord Marina (pas francès).

El cas de Llivia

En aquesta trobada a Puigcerdà, al costat de Llivia, no vull deixar d'esmentar el cas de la vila cerdana, que tenia, ja abans del Tractat dels Pirineus de 1659, drets de pastura al Carlit. Però com que segurament hi haurà algú que tingui més preparació i coneixement d'aquesta part del territori, només en faig la cita, ja que els tractats de Baiona, especialment els de 1866 i 1868, esmenten moltes vegades el cas i les particularitats de Llivia.

La transhumància a les zones aragoneses i navarreses

Hi ha, però altres casos molt semblants a tot els Pirineus d'aprofitament de pastures amb esperit transfronterer. La situació ripollesa o catalana es repeteix força fidelment a tot el Pirineu, no tan sols en el sector mediterrani, sinó també en el sector central i atlàntic. Per esmentar-ne alguns exemples, sobre els quals no vull estendre'm, apunto la transhumància aragonesa de la Bernatura o *de la Bernatoire*, quan cada any, el 25 de juliol, unes mil vaques aragoneses passen la cresta fronterera al costat del llac de la Bernatoire, per poder herbejar al vessant francès, a la muntanya d'Ossoue.

El Tribut de les Tres Vaques és un altre exemple d'aquests espais de pastura transfronterers, amb una història si més no curiosa que, malauradament, necessitaria més espai per explicar-la amb detall. Cada 13 de juliol es reuneixen els veïns de les valls de Baretous (Bearn) i del Roncal (Navarra) al punt anomenat Piedra de Sant Martín (avui fita fronterera 262), situada al serrat d'Ernaz (1.721 m alt). La cerimònia consisteix que els veïns de la vall de Baretous lliuren tres vaques (de dos anys, del mateix pelatge i corns, i sense cap lesió o dany) als de la vall del Roncal, com a dret de pastura dels francesos sobre terrenys espanyols. És una cerimònia que té la primera menció el 1375 (amb arrels anteriors), per la qual cosa segurament estem davant el tractat internacional més antic d'Europa.

"Lies i passeries"

El Tributo de las Tres Vacas és el resultat (clima i ambient) de les múltiples *Lies i passeries*, acords entre comunitats rurals dels dos vessants dels Pirineus que des de temps bastant reculats (segurament l'edat mitjana) regulaven les relacions entre valls que avui podem adjectivar d'espanyoles i franceses.

Les *Lies i passeries* són una espècie de tractats de pau perpètua entre les zones rurals muntanyenques i regulen l'ús de la fusta, l'aigua i les pastures. Es tracta d'una manifestació molt interessant, però que seria pretensió tractar en un treball com aquest. En faig només un ràpid esment.

Una definició de l'historiador i muntanyenc basc Manex (Jean) Goyhenetche:

"L'expression dérive du vieux 'pazero' ou 'patz' qui signifie 'amitié'. Elle désigne les conventions conclues entre les habitants de vallées, qu'elles soient inter-pyrénéennes ou intra-pyrénéennes pour régler l'usage des pâturages: bornages des zones de pacage, usage des sources, droit de passage et de gîte, et surtout le droit de carnal ou de saisie des bêtes qui trouvent dans les pâturages d'autrui (*El terme es deriva de l'antiga 'pazero' o 'Patz', que significa 'amistat'. Es refereix als acords entre els habitants de les valls, ja*

sigui inter o intra-Pirineus per regular l'ús dels marcadors dels límits de pastures de pasturatge, l'ús de fonts, dret de via i d'habitatge, i especialment dret d'entrada o bèsties carnals que es troben en la pastura dels altres)."

Patrice Poujade ens n'ofereix un altra definició:

"L'expression 'lies et passeries' met en évidence les deux aspects des traités, c'est-à-dire l'alliance (lies) et la paix (passeries), l'expression étant la francisation de l'occitan ligas (de ligar: lier) et patzerias (de patz: paix).[...] Les documents en français ou en catalan ne parlent que de 'passeries' ou 'espasseries et ceux en espagnol de 'pacerías'. Le mot français 'passeries' peut aussi bien être formé sur le verbe 'passer' et signifierait alors 'droit de passage', sans aucune référence à la paix. L'espagnol 'Pacerías' pourrait venir du verbe 'paître' en laissant de côté lui aussi l'idée de paix [...] les trois composantes qui régissent les traités apparaissent, c'est-à-dire les aspects pastoraux (pâturage, eau, bois), commerciaux (liberté de commerce et de passage d'un côté à l'autre de la frontière) et pacifiques (surséances de guerres) ce dernier revêtant une importance particulière." (*L'expressió "lies i passeries" posa en relleu dos aspectes dels tractats, és a dir l'aliança (lies) i la pau (passeries), l'expressió és l'afrancesament de l'occità ligas (de ligar: lier) i patzerias (de patz: paix). [...] Els documents en francès o català només parlen de "passeries" o "espasseries" i els espanyols de "pacerías". La paraula francesa "passeries" bé poden formar-se en el verb "passer" i significaria "dret de pas", sense cap referència a la pau. Els espanyols "Pacerías" podria venir del verb "paître", deixant de banda també la idea de la pau [...] tres components que regeixen els tractats apareixen, és a dir, els aspectes pastorals (pastures, aigua, llenya), el comerç (lliure comerç i el pas d'un costat a l'altre de la frontera) i pacífics (surséances guerres), l'últim d'importància particular.)*

Malgrat el que diu Poujade, en espanyol es parla més de *facerías* que de *pacerías*, però l'origen és el mateix, cartes de pau, *paceries* o *faceries*.

Les *facerías*, en tot el Pirineu i part del País Basc, especialment a Navarra, és una figura del dret privat que consisteix en el gaudi compartit de certa propietat per diversos municipis o valls, de la mateixa o diferent província, comunitat, nació o estat. En l'actualitat, a Navarra, les *facerías* s'utilitzen com a llocs de pastura per al bestiar i en menor mesura per a l'explotació de fusta. La gestió d'aquests tractats o convenis, que es renovaven generalment de manera anual, eren l'objectiu de juntes i assemblees de naturalesa diferent a cada lloc.

Les *lies* i *passeries* han existit i existeixen en una àmplia zona pirinenca, que inclou Andorra, la Vall d'Aran, l'Ariège, Couserans, Aragó, Cominges i Bearn.

L'origen dels *lies* i *passeries* cal cercar-los en temps immemorials. Alguns han parlat de l'existència de les repúbliques pirinenques, valls i territoris molt autònoms i aïllats. S'ha plantejat que no fossin premis per l'esforç de la guerra dels pobles pirinencs contra els sarraïns. Podrien haver aparegut cap a l'any 1000, com una de les moltes institucions de la pau de Déu.

Cal dir, però, que el primer esment d'una *passerie* és arinyonesa, al Vicdessòs: data de 1293 i és validada pel comte de Foix, Roger Bernat III. Els pirinencs utilitzaven aquests

acords per intentar tenir més autonomia i llibertat, fent-los confirmar pels nous sobirans, aspecte que apareix tant al nord com al sud del massís dels Pirineus.

Cal, però, assenyalar que les *lies i passeries* no es feien tan sols entre els vessants nord i sud dels Pirineus, sinó que també es feien entre valls i territoris contigus. Així hi ha *face-riàs* entre Navarra i el País Basc o entre la comarca de Foix i les de la Cerdanya o el Capcir. Econòmicament, aquests tractats permetien a la població pirinenca sobreviure, comerciar amb els seus veïns, malgrat les guerres entre feudals (guerra dels Cent Anys) o entre estats (guerres entre França i Espanya). Aturar el comerç feia més mal que no pas les tropes combatents.

Alguns exemples de “lies i passeries”

Fins al segle XII els acords haurien d’haver estat orals. Foren renovats i posats per escrit entre els segles XIV i XVII. Per exemple, l’acord de *lies i passeries* entre Cize i les valls d’Aezcoa i Zaraitzuentre va ser escrit el 1445 i renovat el 1507, 1556, 1568, 1609. Ja hem mencionat el pacte o pau existent des de 1375 entre la vall navarresa del Roncal i la francesa de Baretous.

Tant l’existència del Principat d’Andorra com l’especial situació de la Vall d’Aran tenen molt a veure amb l’esperit de *lies i passeries*.

Era Querimònia, el conjunt de privilegis concedits a la Vall d’Aran el 1313 pel rei Jaume II d’Aragó, confirmat a canvi del pagament d’un tribut, va ser novament confirmat per Alfons IV d’Aragó en 1328 i respectat per Pere IV d’Aragó després d’acceptar, el 1385, l’oposició aranesa a la venda del territori del comtat del Pallars Sobirà al comte Hug Roger II. *Era Querimònia* és la Carta Magna de la Vall d’Aran i va ser ratificada per tots els monarques fins a Ferran VII d’Espanya.

Els Mataplana i els privilegis de la vall d’Àneu

Un exemple de les llibertats que van donar els senyors dels comtats pirinencs als seus vassalls per negociar els seus tractes particulars amb els veïns, el trobem al Pallars, a la vall d’Àneu. A Esterri d’Àneu es conserva el *Llibre de les Ordinacions*, que va començar l’any 1337 el notari d’aquella localitat, Joan Créixens. Les va publicar l’any 1904 Joaquín Morelló, natural d’Esterri, al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* sota el títol de «Privilegis i franquícies de la Vall d’Àneu». De tota la història, voldria destacar que el comte de Pallars, que confirma davant dels Braços de Cort o representants de la vall els privilegis de l’any 1345 i següents, té algunes arrels ripolleses:

“En nom i en veu d’autoritat del molt Alt e Illustre Senyor En Jaume, per la gràcia de Déu, Rei d’Aragó, els molt nobles Senyors en Huch de Mataplana, comte de Pallars; n’Arnau Roger, fill seu, e la dona na Cubilla, comtessa, firmaren e lloaren totes llibertats, franqueses o immunitats que fossen en la vall d’Àneu.” Les ordinacions d’Àneu concedien com a privilegis plena llibertat de propietat i de tractes dins de la vall:

“Que los homes estants e habitants en la vall qui tinguin i possesscan terres, vinyes, prats, cases, hort, arbres, muntanyes, boscos, fonts, molins, torrents, aigües e selves franques e

quities de tot usatge e servitut i subgecció, donant, venent i fent ses voluntats, exceptuant els feudals, o siguin els dits cinc sous.”

Un altre privilegi, breu i expressiu, ens situa en el terreny dels pactes de passeries:

«*Que els homes de la vall puguin fer pau amb sos frontañers, exceptuant en temps de guerra.*»

S'introdueix aquí una paraula nova, els *frontanyers*, que no es refereix mai als veïns laterals sinó sempre als de davant, als de les valls que puguin fer conjunció i veïnatge en els ports de l'alta muntanya: els que estaven darrere o a l'altra banda d'aquests.

Frontalers andorrans

Frontalers és una antiga paraula catalana que es troba escrita per primera vegada en un text llatí, datat el 8 de gener de 1176, en un dels primers documents de la història pirinenca.

En un acord entre el bisbe d'Urgell, Arnau de Perexens, i els habitants de les valls d'Andorra es llegeix, referint-se a certs censos que havien de pagar: “Ad nosotros veros frontalers qui nobiscum pacem habent vel sacramento nobis tenentur, per vos faciemus directus, secundum usaticos quos habemus con illis [...].” A més d'esmentar *frontalers*, s'expressa que el bisbe té *pacem* amb ells, *secundum usaticos*, segons costums, fet que pressuposa l'existència d'altres tractes d'índole semblant i anteriors al de 1176.

La inclusió d'aquesta paraula catalana, única dins del text llatí, ha de significar que es tractava d'un nom de difícil traducció, una particularitat, o per a la millor comprensió de la gent a la qual es dirigia el bisbe. Estem davant un concepte popular, nascut del llenguatge del poble del segle XII, sense correspondència llatina jurídica, que va semblar preferible deixar-lo tal com és per a millor claredat, com a definició d'unió i comunicació, no pas de divisió, entre valls veïnes i els de més enllà.

Aquesta cita del document de l'any 1176 amb la paraula *frontalers* l'hem trobada en un dels apèndixs de l'obra de Fernando de los Ríos *Vida e instituciones del pueblo de Andorra. Una supervivencia señorial* (Madrid 1920, pàg. 135).

“Lies i passeries” del pla de Arrem (22 d'abril de 1513)

Un exemple molt esmentat de *lies i passeries* seria l'acord signat al pla de Arrem, a Fos (Alta Garona), entre Sant Beat i Aran, el 22 d'abril de 1513.

Té un abast territorial considerable: per part de l'Estat francès hi participen la Val de Loron, Larbost, Varossa (Barossa), Oueil (Uelh), Banhères (Luchon), Aura, Neste (Nesta), Frontinhes, la castellania de Sant Beat, la baronia i senyoriu d'Aspet, la castellania de Castilhonés, el vescomtat de Coserans, la ciutat de Sant Lizèr i la senescalia de Tolosa. Per part de l'Estat espanyol signen el marquesat del comtat de Pallars, el vescomtat de Vilamur, la Val d'Aran, del comtat de Ribagorça, la Val de Benasc, la Val de Gistain, Barravès, la baronia d'Erill, l'abadia de Lavaix, la baronia de Bielsa, la baronia d'Orcau, la vila de Tremp i Conca d'Orcau.

Es tracta d'una *lies i passeria* una mica especial, ja que fou auspiciada pel rei Ferran II, el

Catòlic i el rei francès Lluís XII, conegut com a Lluís d'Orleans. En el tractat d'Arrem tots es comprometen a tenir pau, a no tallar les relacions comercials i a prendre mesures comunes en cas de guerra entre França i Espanya.

Hi ha una còpia en català, datada el 1664-1665, del document d'Arrem al fons del Conselh Generau dera Val d'Aran, que inclou les ratificacions del reis espanyol i francès. Hi ha també una còpia del tractat en francès, datat a Sant Beat el 28 de juliol de 1643, i la còpia en gascó, sense data, possiblement de 1654.

En el tractat en el Pla d'Arrem trobem les següents parts del document, que ens il·lustra bastant sobre el seu contingut:

- Pau (Art. I)
- El lliure comerç i la lliure circulació (article II)
- Persecució dels delinqüents a la justícia (article III)
- Dret de pastura a banda i banda de la frontera (article IV)

Article IV:

“Tot eth bestiar de quausevolh sòrta poirà pèisher, franca e liurament, enes montanhes des lòcs que signen era presenta patzeria S'aguest bestiar ei panat per gent de guèrra, es vals o parçans a on s'a produsit eth panatòri auràn de pagar o restituir dit bestiar ath sòn propietari, damb coneishença des jutges competents. Es majoraus, pastors, rabadans e totes aqueres causes de besonh ena guarda deth bestiar son assegurats e queden francs e liures.”

- Col·laboració en la recerca dels lladres en l'altre costat de la frontera (art. V, VI)
- Justícia pel robatori de bestiar o béns (article VII)
- Mutual informació en violació de l'acord (article VIII i X)
- Les autoritats facultades per ratificar l'acord (article IX)
- Els límits territorials d'acord (article X, XI i XIII)
- Justícia dictada per un jutge i prohibició directa de les represàlies (article XII)
- Jurament final (XIV)

A pesar de les guerres dels segle XVI i XVII, els xocs militars entre Espanya i França, les *lies* i *passeries*, malgrat que cada cop eren més difícils de fer confirmar pels reis, varen perviure d'una manera o altra, encara que fos com a drets consuetudinaris.

El Tractat dels Pirineus (1659) i la pastura pirinenca

S'esmenta moltes vegades la pervivència dels espais i activitats de pastura de caràcter transfronterer en relació amb el Tractat dels Pirineus de 1659, que va establir la partició entre els regnes d'Espanya i França als Pirineus, que els respectava o no els mencionava. Cal, però, analitzar el tema amb atenció i desfer males interpretacions.

El Tractat dels Pirineus (o Pau dels Pirineus) va ser signat el 7 de novembre del 1659 per part dels representants de Felip IV de Castella i III d'Aragó, i els de Lluís XIV de França, a l'illa dels Faisans (al riu Bidasoa, als límits del País Basc Nord), i posava fi al litigi de la guerra dels Trenta Anys.

Es considera el Tractat dels Pirineus com a part o conseqüència dels tractats de Westfàlia,

o de Münster i Osnabrück, signats pel Sacre Emperador Romanogermànic, França, i Suècia, en què es feia reconeixement de la independència de les Províncies Unides Holandeses i de la Confederació Suïssa (24 d'octubre de 1648).

La pau entre Espanya i França va haver d'esperar un decenni més, amb un debilitat exèrcit de Felip IV, incapaç de recuperar el Rosselló (en bona part en mans de França).

L'antecedent del Tractat dels Pirineus fou la infructuosa conferència de Madrid (1656). Finalment el 1658 es repregueren a Lió les converses, continuades a París, on es concretaren 86 articles. Amb el pacte de París com a base, s'iniciaren les converses definitives a l'illa dels Faisans el 13 d'agost de 1659, que portaren a la signatura el 7 de novembre del 1659. El Tractat dels Pirineus és un text complex, ja que té 124 articles, 8 articles secrets, als quals caldria afegir una capitulació matrimonial. Tracta qüestions de pau, de perdó i de com s'estableix la llibertat de comerç. Tot sobre la base del matrimoni de Lluís XIV de França i Maria Teresa d'Àustria, filla de Felip IV de Castella (article 33). S'estipula la cessió a França de diverses places de Flandes, de l'Artois, al nord, la cessió del comtat de Rosselló (amb el Conflent, Vallespir i Capcir) i de la meitat del comtat de Cerdanya. També es fan retrocessions de llocs conquerits pels francesos. I, molt important, acords relatius a persones que varen lluitar a diferents bàndols com Lluís II de Borbó-Condé (el qual, arran del conflicte de la Fronda, s'havia passat del bàndol de Lluís XIV al de Felip IV) i el paper que feren en la guerra tant el duc de Lorena com el de Savoia. Sobre les possessions d'aquests tres mandataris es feien cessions i adquisicions.

El Tractat dels Pirineus té una visió internacional europea, per la qual no entra en detalls. En el cas català aquesta visió general va fer necessària la convocatòria de la conferència de Ceret (març-abril de 1660), un intent d'establir fins on arribava l'annexió del Rosselló; els acords de Figueres (18 d'abril de 1660), sobre el restabliment de possessions i béns; Saint-Jean-de-Luz (1 de juny de 1660) i el tractat de Llívia (12 de novembre de 1660), que sanciona l'acord territorial.

Amb les cessions dels comtats catalans del nord, França obtenia la vella i errònia aspiració que feia dels Pirineus la primitiva frontera entre la Gàl·lia i Hispània. Cal recordar que amb anterioritat al tractat hi havia hagut altres intents d'assolir aquesta fita (el del 1285, amb la croada contra Catalunya, i l'annexió del Rosselló en 1475-93, cedit per Joan II de Catalunya-Aragó).

S'ha dit a bastament que els negociadors francesos, amb Pèire de Marca i Ramon Trobat, tenien més coneixement del territori que els negociadors espanyols. A la conferència de Ceret, Marca va demanar que es lliurés a França, a més del Rosselló i el Conflent, la costa oriental de l'Empordà des de Roses, tota la Cerdanya, la vall de Ribes, la Seu d'Urgell i el vescomtat de Castellbò, per entendre que eren zones al nord dels Pirineus, tal com s'establia en l'article 42 del Tractat dels Pirineus. Potser s'ha exagerat el coneixement geogràfic francès, ja que no podem pas menystenir el coneixement *espanyol* de persones com Miquel de Salbà i de Vallgornera, futur marquès de Vilanant (1610-1683). El que sí que és segur és que l'acord fet a l'illa dels Faisans ja preveia el lliurament del Rosselló i el Conflent i part de la Cerdanya.

Fita fronterera 521, al coll de Malrem

a establir els territoris que s'intercanviaven hi ha l'article 48 del Tractat dels Pirineus:

“En quart lloc, del costat d'Espanya, el dit Rei molt Cristià restituirà al senyor Rei Catòlic les places i port de Roses, Fort de la Trinitat, Cadaquès, la Seu d'Urgell, Tuixén, el castell de la Bastida, la vila i plaça de Bagà, la vila i plaça de Ripoll i al comtat de Cerdanya, de la qual son Bellver, Puigcerdà, Carol, i castell de Cerdanya, en l'estat en que es trobin en el present; i amb tots els castells, posicions fortificades o no fortificades, viles, ciutats, llogarets i altres llocs pertanyents, dependents i annexos a les citades places de Roses, Cadaquès, la Seu d'Urgell i comtat de Cerdanya, encara que no siguin aquí nomenades i especificades: en el benentès que si alguns llocs, viles, places i castells aquí nomenades poden estar a la vegueria de Cerdanya, a les muntanyes dels Pirineus, del costat de França, elles continuaran a la seva majestat Molt Cristiana, en virtut i de conformitat amb l'article 42 d'aquest Tractat, malgrat el contingut d'aquí, que en aquest cas es derogat per aquesta ullada.”

L'article 42 del Tractat dels Pirineus és el primer que tracta del sector dels Pirineus:

“I pel que fa als països i llocs que les armes de França han ocupat en aquesta guerra, del costat d'Espanya, ja s'havia convingut a la negociació que es va iniciar a Madrid l'any 1656, sobre la que es basa el present Tractat, que les muntanyes dels Pirineus, que havien dividit anteriorment la Gàl·lia d'Espanya, seran també ara la divisió dels dos regnes, és convingut i acordat que el dit Senyor Rei Molt Cristià quedarà en possessió i en gaudirà, efectivament, del comtat i vegueria del Conflent, país, viles, places i castells, ciutats, viles i llocs que componen els dits comtats i vegueria del Rosselló i de Conflent: I el Senyor Rei catòlic, el comtat i vegueria de la Cerdanya i tot el principat de Catalunya, amb vegueries, llocs, ciutats, castells, ciutats, pobles, països i llocs que componen l'esmentat comtat de Cerdanya, i el Principat de Catalunya: Per descomptat, si es tracta d'alguns llocs del dit comtat i vegueria i Conflent només i no del Rosselló, en aquestes muntanyes que són el Pirineu del costat d'Espanya, segueixen essent també de Sa Majestat Catòlica: Com si en una situació paral·lela alguns llocs dit Comtat i vegueria de la Cerdanya i no de Catalunya, que es troben en els monts Pirineus, del costat de França, continuen de la

Sota la influència del Consell d'Aragó, els negociadors espanyols intentaren de conservar el Rosselló i de salvar el Conflent i la Cerdanya, però tenien una posició negociadora molt dèbil. Al bàndol francès lluitaren molt clarament per una línia divisòria, al més favorable possible al rei francès.

El tractat de Saint-Jean-de-Luz (1660) establí finalment que al comtat de Cerdanya serien cedits trenta-tres pobles a França, per tal d'assegurar la comunicació entre el Capcir, del comtat de Conflent, amb Foix.

Com a exemple dels molts articles dedicats

seva majestat Molt Cristiana. Per a conveniar la dita divisió, seran delegats comissionats d'ambdues parts, que units de bona fe declararan quines son les muntanyes del Pirineu, que d'acord al contingut d'aquesta secció, assenyalaran la divisió dels dos regnes, i assenyalaran els límits que ha de tenir: I es reuniran els dits comissaris en un lloc a molt tard un mes després de la signatura d'aquest tractat, i en un altre període següent d'un mes hauran de convenir conjuntament i declarar de comú acord el que sigui sota: Per descomptat, si ells no poden assolir un acord, enviaran també tots els motius de les seves discrepàncies als dos plenipotenciaris dels senyors reis; els quals tenint aquest coneixement de les dificultats i diferències que s'han trobat, convindran entre ells aquest punt: sense que per això es pugui retornar a prendre les armes."

Però l'article més important del Tractat dels Pirineus en relació amb els ancestrals drets de pastura i de pas és l'article 55, on sense esmentar en cap moment aquest tema, s'establia una particularitat per als catalans, que mantenien tots els drets que tenien abans de la guerra.

L'article 55 del Tractat dels Pirineus diu:

"En virtut del present tractat, tots els catalans i altres habitants de la dita província, tan prelats, eclesiàstics, religiosos, senyors, gentilshomes, burgesos, com els altres habitants, tant de viles del país pla, sense cap excepció, podran entrar, tornar i podran efectivament restablir la possessió i gaudi de totes les seves possessions, honors, dignitats, privilegis, franquícies, drets, exempcions, constitucions i llibertats, sense poder ser cercats, molestats ni inquietats, en general i en particular, per qualsevol motiu o pretext que hi hagi, per raó de tot el que ha passat des del naixement d'aquesta guerra: i per aquests propòsits, Sa Majestat Catòlica acordarà i farà publicar, en bona forma, les declaracions de abolició i de perdó, en favor dels catalans, aquesta publicació es farà el mateix dia de la pau: llavors d'aquestes declaracions, serà permès a tots i a cadascú en particular, o de retornar en persona a casa seva, a gaudir de les seves propietats, o, en cas que els vulguin establir la seva estada a altres parts de Catalunya, ells poden fer-ho, i enviar a aquest país de Catalunya, els seus agents i procuradors, per prendre en nom seu, i per a ells, possessió dels dits béns, per conrear i administrar, recaptar els fruits i rendes, i portar a tot arreu on millor els sembli: no poden ser la forçats per anar en persona a prestar homenatge als seus servents, que els seus procuradors poden satisfer en el seu nom: i sense que la seva absència pugui impedir la lliure tinença i gaudi de la propietat dels dits béns, que tenen tot el poder i la llibertat de vendre o alienar per venda, donació o d'una altra manera; a la càrrega que aquells que estan compromesos pel règim i cultura de la propietat, no són sospitosos del governador i dels magistrats del lloc en què aquests béns es situen: en aquest cas, serà per veu pels propietaris, altres agradables i sospitosos però, seguint la voluntat i el poder de Sa Majestat Catòlica, que li recepti el seu lloc d'estada a aquests dits catalans, va dir que no tornarà al país agradable, però les altres llibertats i privilegis que tenen, que que gaudien, a distribuir derivat es pot revocar. Així es mantindrà a voluntat i al poder de Sa Majestat Molt Cristiana, prescriure el lloc per viure a aquells del comtat del Rosselló, accessoris i dependències, que es retiraren a Espanya, no tornaran a dit

comtat agradable, sense que les altres llibertats i privilegis que haurien estat acordats pugui ser revocada i alterada.”

Cal fixar-se en el fet que estem davant un article que és d'aplicació solament als catalans (una denominació bastant genèrica, però concreta), sense que quedi clar si es refereix als dels comtats annexionats o als del Principat de Catalunya, però en cap cas als aragonesos o navarresos.

Aquesta primera constatació és important: el Tractat dels Pirineus de 1659 no esmenta en cap cas els drets de pastura o de pas, però el que sí que queda clar és que continuen vigents, per als i sols per als catalans, totes les “possessions, honors, dignitats, privilegis, franquícies, drets, exempcions, constitucions i llibertats”, i aquestes inclouen els drets de pastura i de pas.

Només en el tractat de Llivia (datat el 12 de novembre de 1660) apareix la paraula *les pasturages* (pastures), molt de passada: “Sense pretendre que aquesta divisió separi el dit territori de la dita vila d'Ix, del que es guarda el domini, la propietat, els fruits, les pastures, ni cap cosa que li pertanyin, aquesta separació no es deu entendre que França i Espanya, no del domini i la propietat d'aquest territori en particular, que sempre romanirà unida al dit poble d'Ix.”

Tractats de delimitació del segle XIX

Una altra qüestió és que els temes de pastura apareixen en tractats i acords que deriven del Tractat dels Pirineus com el tractat d'Elizondo de 1785 o els tractats de delimitació de la frontera, de Baiona (1856, 1862, 1866 i 1868), ja en el segle XIX.

Per trobar mencions explícites (i bastant constants) als drets de pastura i de pas ramader, tant els casos catalans com els aragonesos i navarresos, cal anar a cercar els tractats de delimitació fronterera de final del segle XVIII i del XIX.

Són un conjunt de tractats, dos dels segle XVIII [de Perpinyà (1764), Elizondo (1785)], i quatre del segle XIX [Baiona (1856, 1862, 1866 i 1868)], que malgrat que tenen la seva arrel en el Tractat dels Pirineus (1659), cal tenir en compte que foren signats entre 105 i 209 anys després. Són clarament en unes altres circumstàncies. Per adjectivar-los podríem dir que els podem classificar com a tractats de tipus feudal (Tractat dels Pirineus), de l'època moderna (Perpinyà i Elizondo) i dels inicis de l'era industrial (Baiona). L'eclosió demogràfica del segle XVIII havia posat en qüestió la capacitat de les pastures pirinenques, i el comerç industrial encara va fer canviar més la situació.

Els tractats de delimitació del segle XIX

Els tractats que cal tenir en compte per poder veure com els drets i activitats ramaderes transpirinenques són objecte d'atenció pels governs en el seu intent de delimitació dins de la frontera francoespanyola són:

- Conveni de límits entre Espanya i França per la part de l'Empordà i coll del Pertús, signat a Perpinyà el 12 de novembre de 1764.
- Tractat d'Elizondo sobre els límits dels Aldudes (27 d'agost de 1785). Constava de 13

articles, més un "Auto de amojonamiento formalizado en ejecución del artículo 3º del tratado definitivo de la repartición de Aluide, Quinto Real y Valcarlos, su fecha de 27 de agosto de 1785". Hi ha una nota que modifica l'article 10, signat a Versalles el 19 de gener de 1787.

- Tractat de Baiona [1856], pel qual s'assenyalaven els límits entre les províncies de Guipúscoa i Navarra (2 de desembre de 1856), amb disposicions addicionals (2 de desembre de 1856), 29 articles, amb cinc annexos (28 de desembre de 1858) "Relativo el pago estipulado por el arrendamiento perpetuo de los pastos de la vertiente septentrional del País Quinto", "Relativo a las dos facerías perpetuas que se conservan por el Tratado (entre 'Aezcoa y Cisa' y 'Roncal con Batetous)", "Relativo a prendimientos de ganados" i "Acta de amojonamiento" i acta adicional sobre el riu Bidasoa (31 de març de 1859).
- Tractat de Baiona [1862], que assenyalava els límits a les províncies d'Osca i de Lleida (14 d'abril de 1862), amb 29 articles, amb annexos (27 de febrer de 1863) "Acta de amojonamiento de la frontera internacional", "Sobre los derechos de varios pueblos fronterizos disfrutaban respectivamente en terrenos colindantes del estado vecino ('territorio francés de Borce i contigua al Astanès'", "Terreno de uso común a los valles de Tena u de Ossau", "Demarcación de la montaña de Jarret", "Amojonamiento de la montaña de Usona", "uso común del lago de Bernatuara", "Amojonamiento de los terrenos que varios pueblos del vall de Arán poseen en Francia en el término de Bañeras de Luchon" i "Relaciones entre los fronterizos respectivos desde los pueblos de Bosost y Montauban").
- Tractat de Baiona [1866], que feia el mateix des de la vall d'Andorra fins al Mediterrani (26 de maig de 1866), amb 33 articles.
- Acta adicional als tres tractats anteriors de Baiona, de límits entre Espanya i França (26 de maig de 1866).
- Acta final de l'arranjament de límits, que posa punt final a la delimitació definitiva de la frontera (11 de juliol de 1868).

El repàs a tots aquests tractats de delimitació fronterera ens posa davant l'evidència d'un intent totalment frustrat de crear una barrera artificial en la gestió dels afers pirinencs, alhora que davant l'evidència que el Tractat dels Pirineus, pel qual Catalunya perdia una part de la seva banda nord, fins a les Alberes, va permetre mantenir els espais i activitats de pastura transpirinencs al costat mediterrani.

Tractat d'Elizondo de 1785 i els drets de pastura

El primer dels acords per delimitar les fronteres i els drets entre França i Espanya era per tractar la problemàtica de la zona basconavarresa. És l'anomenat Tractat d'Elizondo, de 1785.

Va ser fruit del treball de les comissions designades pels monarques Lluís XVI i Carles III (VI de Navarra). Les comissions foren encapçalades pels mariscals Francisco María, comte de Ornano, i Ventura Caro. L'acord es va signar a Elizondo el 27 d'agost de 1785, i posteriorment va ser ratificat pels sobirans el 21 de març de 1786 a el Pardo i el 4 de maig a Versalles.

En el tractat d'Elizondo (1785), ja en l'article 4, es diu:

"En atención á que las facerías y comunidad en el goce de hiervas y pastos entre los pueblos fronterizos de una y otra nación han sido muy perjudiciales á su quietud y á la tranquilidad general de la frontera, dando lugar á vías de hecho, á represalias reprobadas y otros excesos reprobables; y para que á ejemplo de ambos soberanos se unan pacífica y amistosamente, como deben, sus respectivos súbditos, se ha convenido que quedarán por de ningún valor todas las facerías y comunidades que hasta hoy se mantienen en Alduide, Quinto Real y Valcarlos, y que en lo sucesivo nadie podrá establecerlas ni reconocerlas por título ó causa de bustos, seles y quinto real, ó por otra razón cualquiera; sino que todos los confinantes en común, y en particular respectivamente, deberán contenerse en el goce de la parte y porción que se les aplica por esta demarcación y sus límites, con total independencia recíproca."

En l'article 5, però, s'ofereix una via de solució al conflicte que es produeix amb la negació del dret consuetudinari:

"Se ha convenido que los pueblos de una y otra nación serán dueños de arrendar sus pastos, no solo á los de su propio país, sino también á súbditos de otro príncipe; pero en este caso deberán sujetarse á las reglas siguientes: 1° No podrán enajenar ningún derecho territorial de la frontera, bajo la pena de nulidad. 2° Las escrituras que hagan solo podrán ser por un año, y se expresará en ellas el número y calidad del pudo extranjero, el precio en que se le admite a pastar y el terreno en que se arrienda. 3° Estas escrituras se presentarán al tribunal superior de la provincia para su conocimiento, y á fin de que se enmiende cualquier defecto que los contratantes puedan cometer en perjuicio de sus derechos y de la conservación permanente de los límites de la frontera. La será de cuenta del propietario la construcción de las chozas ó habitaciones de los pastores arrendatarios, los cuales no podrán construirlas por si, ni podrán cortar árboles, utilizar de los bosques, é causar el menor daño en ellos."

El tractat de 1785 va lesionar de manera notable la situació dels pastors i ramaders, especialment els francesos, que aprofitant l'esclat revolucionari de 1789 a França van rebutjar el tractat, per (paradoxalment) contraforal. Els plets foren freqüents durant tota la resta del segle XVIII i la primera meitat del XIX, fins al 1856.

Com veurem més endavant, aquesta limitació i la casuística que provocà no hi és al costat català de la delimitació fronterera, pel fet de l'existència de l'article 55 del Tractat dels Pirineus (1659).

Tractats de Baiona

Malgrat que la menció al Tractat dels Pirineus (1659) en relació amb els espais i activitats ramaders és una tema recurrent en els tractats de delimitació del segle XIX, cal anar als denominats tractats de Baiona (1856, 1862, 1866 i 1868) per poder parlar d'un incidència clara i feaent.

Tot llegint els tractats de Baiona i abans d'Elizondo podem trobar que a més dels llocs dels quals tractaré amb cert detall, casos catalans, hi ha altres llocs en els quals els aprofitaments

ramaders transfronterers tenen una presència important. Hi ha el cas dels Alduides, la vall del Baztán, el Quinto Real i Luzaide i Valcarlos; el de les valls d'Aezkoa i Cize; el de la vall del Roncal, país de Soule i vall de Baretous; la vall d'Ansó amb la problemàtica de les muntanyes d'Estanés i d'Aspe; la vall de Canfranc i d'Aspe; els acords d'emprius entre les valls de Tena i d'Ossau, el cas de les valls de Broto i de Baréges en relació amb la muntanya d'Ossau. La situació de la Selva de Irati, també amb problemes de delimitació, té més d'aprofitament forestal que ramader.

Els successius tractats de Baiona estan segmentats per territoris. El primer, de 1856, tracta de la zona del País Basc i Navarra, el segon (1862) de la zona central (Aragó i la Vall d'Aran) i el tercer (1866) de la zona mediterrània.

En el primer, de 1856, s'imposa una normativa contrària a l'existència d'espais de pastura transfronterers o *faceries*, seguint el pactat a Elizondo el 1785. En l'article 13 del de 1856 s'especifica que:

"En atención á que las facerías y comunidad en el goce de pastos que, sin término fijo para su duración, existen entre los fronterizos de uno y otro Estado, han sido muy perjudiciales á su quietud y buena inteligencia, se ha convenido que quedarán por de ningún valor todos los contratos de facería y compascuidad por tiempo indeterminado existentes hoy en virtud de antiguas sentencias ó convenios, debiendo llevarse á efecto esta disposición desde el 1 de Enero subsiguiente al día en que se ponga en ejecución el Tratado. Como única excepción de lo estipulado en el párrafo anterior, se conservarán y tendrán por subsistentes, en atención á sus circunstancias especiales, las dos facerías perpetuas que en la actualidad existen entre los valles de Aezcoa en España, y Cisa y San Juan Pie de Port en Francia, conforme á la sentencia arbitral de 13 de Agosto de 1556 y sentencias confirmatorias posteriores; y entre Roncal en España y Baretous en Francia en virtud de la sentencia arbitral de 1375 y sus confirmaciones."

Cal recordar que l'article 55 del Tractat dels Pirineus, pel qual es respectaven tots els drets, costums i privilegis, tan sols era aplicable als catalans (amb un genèric gens clar). En aquest primer tractat de delimitació de Baiona (1856) es recullen temes peluts com els drets de la vall de Baigorri sobre pastures del territori de les Aldude (en francès i oficialment, *Aldudes*). Es tracta de l'arrendament perpetu que el cantó francès de Saint-Étienne-de-Baigorri tenia a la zona espanyola d'Erro i el Batzan, i els lligams ancestrals en les terres entre les valls d'Aezcoa i Cisa i Sant Jean Pie du Port i entre les valls del Roncal i Baretous.

Però cal també apreciar que en aquests primers acords (hi ha una menció d'una situació particular en el tractat de 1785) es fa, però, una menció específica que el trànsit no era subjecte a drets duaners, encara que amb limitacions (article 17 del tractat de 1856):

"Se ha convenido que los ganados españoles y franceses que pasen de un país al otro en virtud de las dos facerías que por el art. 13 se declaran subsistentes, de los convenios particulares hoy en vigor, y de los que en la forma establecida en el artículo 14 celebren entre sí los fronterizos de ambos Estados, no adeudarán derecho alguno en la Aduana ó Registro del país en que penetren.... Dichos ganados no podrán detenerse á pastar á su paso

por el territorio francés, y en caso de infracción deberá instruirse la correspondiente sumaria para obtener ante la Autoridad competente la reparación oportuna.”

Com veurem, en els tractats posteriors aquest dret de pas es reconeix i s'empara, i és d'aplicació al cas català.

El casos catalans en el tractat de delimitació de 1866

En el tractat de delimitació de 26 de maig de 1866, el que es dedica al sector entre la vall d'Aran i el Mediterrani, que és el que més ens pot interessar, té algunes particularitats ressenyables en el tema de ramaderia i del dret de pas.

Cal dir que en aquest tractat s'estableixen diferents acords per a la zona de la Vall d'Aran i la vall de la Cerdanya, amb una especial atenció al cas de Llivia. Com que no sóc bon coneixedor de la problemàtica, no en faré esment, sols indico el seu interès per a qui vulgui estudiar-ho. I no és sobrer esmentar que el tractat de 1868 tracta també qüestions d'aprofitament hidràulic, plenes d'interès.

Centrant-nos de nou en les qüestions ramaderes, el tractat de Baiona de 1866, en l'article 28, estableix un acord general i unes aplicacions concretes:

“[...] las sinuosidades y extremada escabrosidad del Pirineo, obligan á varios fronterizos, ya españoles, ya franceses, para trasladarse de un punto á otro de su propio país, á valerse de algunos trozos de camino que atraviesan por territorio extranjero, por lo que continuarán gozando unos y otros de la franquicia necesaria para su libre circulación por estos pasos; pero con expresa condición de no abandonar el camino y de quedar éste absolutamente prohibido para el servicio de los agentes extranjeros de la fuerza pública. Dichos pasos son: 1° El camino que siguen españoles y franceses que van en peregrinación al santuario de Nuestra Señora de Nuria en España pasando por Err y el Coll de Finestrella. 2° Para españoles y franceses, la senda que del Puig ó Roca Colon, punto común de los tres términos municipales de Set Casas, Mantet y Prats de Molló, va al Pla de la Muga, siguiendo las sinuosidades de la Cresta y pasa alternativamente de un país á otro.”

I així fins a vuit casos específics.

Parem, però atenció, més enllà de la menció al camí de Núria dels cerdans, que des de Roca Colom, que específicament s'esmenta que és el vèrtex dels terminis municipals de Setcases, Mentet i Prats de Molló, i fins al pla de Muga, a cavall dels termes municipals d'Albanyà (l'Alt Empordà) i de Sant Llorenç de Cerdans (el Vallespir), on neix la Muga, hi ha dret a lliure circulació ja que els camins passen “alternativamente de un país á otro”.

És el cas del ramal del Campmagre fins al coll de Malrem i de tot el ramal nord del camí de Marina o de l'Empordà, quan passa per darrere del Comanegra i entra de nou a la jurisdicció espanyola pel coll de les Falgueres.

En el tractat de 1868, el darrer, hi ha un altre esment a drets de pas a la zona ripollesa i cerdana:

“ANEJO III.

Ampliación del señalamiento de caminos de paso franco: Para satisfacer reconocidas necesidades y sancionar usos existentes, se ha convenido que los fronterizos españoles y franceses

gocen de la franquicia necesaria para su libre circulación en los pasos que abajo se designan, con la condición expresa de no abandonar el camino y de quedar éste absolutamente prohibido para actos de servicio á los agentes extranjeros de la Autoridad pública.

Dichos pasos son:

[...]

2.º Para los franceses el camino de Puigcerda á Ripoll, desde el Coll de Marsé (hito 501) (coll entre Vallcebollera i la Molina, al municipio d'Alp) hasta el Coll de la Cruz de Mayans (núm, 592)

3.º La senda que siguen los franceses en territorio español para ir á la Manere por el Molino y el Pla de la Muga.”

Tenim, doncs, jurídicament establert el dret de pas i per tant ramader transfronterer a la zona ripollesa.

I, què passa amb els espais de pastura com el Campmagre o Rotjà? Doncs que no n'hi ha cap menció. En el cas català, com he estat repetint, tenim que el Tractat dels Pirineus de 1659 establia la particularitat que respectava els drets, costums i privilegis.

Hi ha, però, un apartat interessant en el tractat de 1868:

“ANEXO IV:

Usos entre pueblos confinantes: Artículo 1.º Habiendo manifestado tanto el pueblo español de Setcases como su vecino en Francia el de Prats de Molló, el deseo de que se autorizase por un acuerdo internacional su recíproca compascuidad en la porcion de sus pastos limitrofes desde el Pico de Costabona, al Puig de la Pedra Dreta, en una anchura de 200 metros á cada lado de la frontera, se ha convenido que siendo este uso favorable á la paz y buenas relaciones existentes se mantengan en la forma antedicha.”

A més, com que estem en un tractat de 1868 (i segurament amb la negativa experiència de supressió de les “facerías” occidentals) es declara en l'Acta adicional á los tres tratados de límites entre España y Francia, anteriores al que precede, firmada en Baiona el 26 de Mayo de 1866 (article 4):

“ara el fomento recíproco de la industria pecuaria en ambos lados de la frontera, los ganados de toda especie que vayan directamente de un país á gozar de los pastos cuyo disfrute legítimo les corresponda en el otro, no adeudarán derechos ni serán sometidos á formalidad fiscal ni otra alguna, é igual franquicia disfrutarán los ganados que tengan que servirse de un camino ó cruzar un territorio del Estado vecino para ir al goce de las yerbas que en él ó en el suyo propio les pertenezcan por un título legítimo.”

I per reblar el clau, en l'article 6 s'esmenta:

“Las municipalidades de los pueblos fronterizos que tengan por título legítimo el disfrute exclusivo de pastos en el Estado vecino, podrán nombrar por sí solos guardas para la vigilancia de sus aprovechamientos. Cuando los goces fueren comunes entre los rayanos de uno y otro país, cada una de las Municipalidades interesadas podrá tener sus guardas, ó bien elegirlos de común acuerdo con los de las congozantes. Los guardas, provistos del documento que los acredite, se juramentarán ante la Autoridad competente del país en que tenga lugar el disfrute, y á ella presentarán sus denuncias.”

Conclusió

Creiem que amb aquesta exposició podem gaudir d'una certa llum sobre les bases de dret consuetudinari i internacional sobre les quals sobreviuen els espais i les activitats de pastura transfrontereres al Pirineu.

Els drets de pastura transfronterers existeixen per una validació històrica del dret antic muntanyenc que els tractats internacionals de l'època moderna i contemporània bandegen o obliden, però on per la seva pràctica ancestral fa que s'hagin de modificar per atendre els drets existents.

I com a data que cal tenir molt present, el Tractat dels Pirineus de 1659 no va afectar gens aquests drets i cal cercar, anys després, l'intent de fer desaparèixer, almenys en un sector del Pirineu, els usos i tractes ramaders transfronterers.

El primer intent, fracassat, de canviar drets i costums ancestrals al Pirineu es produeix en el tractat d'Elizondo (1785), d'aplicació tan sols al sector atlàntic i central. Cal llegir aquest intent sota la pressió demogràfica i de producció agrícola que va existir durant el segle XVIII.

Els tractats de Baiona (1856, 1862, 1866 i 1868), derivats del Tractat dels Pirineus, però signats gairebé dos-cents anys després, ja en època industrial, són un intent de modificació de l'estatus existent, però ja amb menys voluntat de suprimir i més d'acordar, en canviar l'enfocament per la necessitat, per salvaguardar les aspiracions i els drets de les valls pirinenques.